

Водич за
создавање на
инклузивни
културни
простори

Проектот е финансиран со поддршка од Европската комисија. Во публикацијата се наведени исклучиво ставовите на авторот, а Комисијата се оградува од одговорност за каква било употреба на податоците содржани во истата.

БЛАГОДАРНОСТ

Координатори: Susana Rojas-Pernia, Ignacio Haya-Salmón, Josep M^o Sanahuja-Gavaldà & Mar Morón-Velasco (Eds.).

Автори: **INARTdis UC** (Susana Rojas-Pernia, Ignacio Haya-Salmón, Adelina Calvo-Salvador, Susana Lázaro-Visa, Andrés Fernández-Fuertes, Teresa Susinos-Rada, Elena Riaño-Galán, Iria Angulo-Pérez & Alicia Vinatea-Elorrieta); **INARTdis UAB** (Josep M^o Sanahuja-Gavaldà, Mar Morón-Velasco, Antonio Pérez-Romero, Ester Miquel-Bertrán, María del Mar Badia-Martín, Ester Benages-Campins, David Gutiérrez-Colominas, Francesc Xavier Ribes-Guardia & Simón Macías-Pedrero); **INARTdis PHSt** (Monika Gigerl, Elisabeth Herunter, Karin Gollowitsch & Caroline Pilling); **INARTdis IPL** (Isabel de Lacerda Pizarro Madureira, Maria Clarisse Alexandrino Nunes, Bianor Antónia da Cruz Valente, Kátia Couto de Sá Sabino dos Santos, Maria Natália dos Santos Vieira, Mário José Oliveira Relvas de Assunção & Tiago Alexandre Fernandes Almeida); **INARTdis EfAS** (Rozita Petrinska Labudovikj, Miroslav Labudovikj & Dimitar Labudovikj); **INARTdis NBW** (Susanne Bachmann, Antonia Venter, Amanda Robledo, Addas Ahmad, Nico Altmann, Rudina Bejtuli, Atalay Dogan, Ingo Joers, Lukasz Loska, Vincent Martinez, Stephan Sauerbier, Sammy Serag, Ismail Arslantürk & Moritz Welz).

Дизајн: Andrea Oniboni & Diego Gutiérrez.

Соработници: Помошен истражувачки тим на Универзитетот во Кантабрија (UC) (Lucía Álvarez-Santamaría, Álex Bermejo, Santiago Lastra, Elena Mijares, Ernesto Soberón & Mónica Valverde).

Издавач: Здружение за унапредување на образованието, културата и спортот ОБРАЗОВАНИЕ ЗА СИТЕ Скопје

Уредник на македонското издание: Розита Петринска-Лабудовиќ

Превод од англиски јазик: Милица Тимчевска.

Скопје, 2023

Водичот е испечатен во 2022 година, на англиски и шпански јазик, како дел од дисеминација на европскиот проект: „Зајакнување на социјалната инклузија преку уметничкото образование: развој на поддршка на ученици со попреченост“. Реф. бр. на проектот: 621441-EPP-1-2020-1-ES-EPPKA3-IPI-SOC-IN.

Водичот е достапен и во pdf-формат на веб-страницата на проектот: <https://inartdis.eu/>

ISBN: 978-608-66287-7-2

Целта на глобалниот развој, како впрочем и целта на секоја добра домашна национална политика, е да им овозможи на луѓето да живеат исполнет и кретивен живот, да ги развиваат сопствените потенцијали и да остават значајна трага сразмерна со нивното рамноправно човечко достоинство.

(Марта К. Нусбаум / Martha C. Nussbaum, 2011, стр. 185)

СОДРЖИНА

0. Предговор	5
1. Вовед	8
2. Како е организиран водичот? Кои елементи бараат наша рефлексija?	10
Преглед на димензиите, деловите и индикаторите	11
Отворен и флексибилен пристап	13
Вредноста на зборовите: подесување на значењата	16
Концептуална мапа	17
Пристап базиран на правата	18
Истражувачки пристап	20
Спротивставување на исклученоста	22
Бариери и лостови за инклузија	24
Учество	27
Социјална правда	30
3. Димензии, делови, индикатори и прашања	32
Д1. Градење на заедница	
Дел А. Вредности и права	33
Дел Б. Комуникација и подигање на свеста	34
Прашања	35
Д2. Менаџмент и организација	
Дел А. Водство и програма на активностите	38
Дел Б. Системи за контрола и подобрување	39
Дел В. Менаџмент на човечки ресурси	40
Прашања	41
Д3. Искуства од живот во културен простор	
Дел А. Пристапност и простори	44
Дел Б. Присуство и учество	45
Прашања	46
4. Други ресурси	55
5. Придружни партнери	56

О ПРЕДГОВОР

Знаеме дека искуствата низ кои минуваме во текот на животот ни помагаат не само подобро да го разбереме светот, туку и подобро да се запознаеме самите себеси и да осознаеме какви може да станеме кон луѓето со кои живееме и контактираме. Исто така, знаеме и дека постојат социјални, економски и политички фактори кои ги попречуваат или ограничуваат искуствата до кои имаме пристап, што само по себе носи индивидуални или социјални последици. Во таа насока, иако е можно генерално да зборуваме за поголем степен на демократизација во културата – културни институции поотворени кон општествените контексти, разновидни канали за дисеминација на културното наследство или создавање на колаборативни мрежи меѓу разни институции – сепак не може да го занемариме фактот дека станува збор за долг процес кој подлежи на глобалните социјални, економски и политички промени.

Овој водич за креирање на инклузивни културни простори произлезе од **заедничката желба за придонес кон соодветното признавање на вредноста која различните културни искуства ја имаат во животот на секој поединец.** Постојат две причини заради кои фокусот е ставен на институциите од културата и уметноста. Од една страна, намерата е да им се оддаде признание за вложениот напор и труд на некои од овие институции во последните децении, со цел да им се приближи културното наследство на социјално ранливи поединци или

групи. Од друга страна, пак, водичот е конципиран како придружна алатка за институциите, особено за процесот на носење одлуки при нивна инволвираност во спроведувањето на иницијативи за подигање на нивото на институционална инклузивност.

Материјалот е во контекст на новата дефиниција за музеи, одобрена минатиот август на 26-та Генерална конференција на Меѓународниот совет на музеи (ICOM) (2022), кој ваквите опкружувања - а ние тоа го проширивме и на останатите културни институции – ги признава за фундаментални во контекст на развој на поправедно општество¹. **Дефиницијата на музеите како инклузивни средини ја зацврстува улогата која културните институции ја имаат во вреднувањето на човековата разноликост, градењето на одржливо опкружување и борбата против социјална исклученост.**

Алатката, т.е. ресурсот кој овде е претставен има своја историја и контекст. Како и во трудовите слични на овој, збогатен е со сознанија од нашите претходни истражувања и придонеси на други автори. Тука особено значајно е да се спомене трудот на Aisncow & Booth (2015) на полето на образованието, што повеќе од јасно беше инспирација за создавањето на овој материјал.

Оваа алатка е резултат на контекстот и рамката за рефлексивност која ја понуди европскиот проект ИНАРТдис², во рамките на кој соработувавме со голем број луѓе од социо-образовната (основни и средни

училишта, центри за рехабилитација и образование и центри за кариерен развој), како и од културната сфера (музеи, галерии, театри и аудиториуми). Ова ни **овозвозможи преку низа активности да создадеме мрежа на соработници** предводена од четири универзитети (Политехничкиот институт во Лисабон, Универзитетскиот колеџ за образование на наставници во Штаерска, Универзитетот во Кантабрија и Автономниот универзитет во Барселона), една уметничка институција (Thikwa) и Здружението за унапредување на образованието, културата и спортот „Образование за сите“ Скопје (EfAS), и

тоа во различни држави (Португалија, Австрија, Шпанија, Германија и Република Северна Македонија). Оттука, **материјалот пред Вас е збогатен со содржини кои со нас ги споделија сите оние кои нè придружуваа на патот низ различни културни и уметнички центри.**

И за крај, како што ќе може да видите во продолжение, Водичот за создавање на инклузивни културни простори го расчистува патот кон препознавањето на сите предизвици кои неизбежно ќе се појават со сè поизразената инклузивност и одржливост на културните средини.

Хозеп М. Санахуја-Гавалда и Сузана Рохас-Перниа /
Josep Mª Sanahuja-Gavaldà (UAB) & Susana Rojas-Pernia (UC)

Слика 1. Дуња Хирштер / Dunya Hirschter, без наслов (б. д.)

Да се биде човек значи да се биде уметник! Уметноста и естетиката се инструменти на ослободување.

(Аугусто Боал / Augusto Boal, 2016, стр.21)

Слика 2. Кармела Гарсиа / Carmela García, Меморија, Серија: Сакам да бидам (2008). Аналогна фотографија со хромоген принт.

1 ВОВЕД

Создавањето на инклузивни културно-уметнички простори бара преиспитување на начинот на кој истите се создадени и организирани со цел секој во нив да се чувствува добредојден, како и да се обезбеди еднаков пристап и учество во услугите, активностите и содржините кои ги нудат. На тој начин, музеите и културно-уметничките центри или уметничките галерии ќе придонесат кон унапредување на правото на пристап и учество во културно-уметничкиот живот согласно одредбите наведени во меѓународните конвенции, вклучително и Универзалната декларација за човекови права.

Повеќе од јасно е дека за тоа е потребен извонреден напор, првенствено од уметничките и културните центри, бидејќи тие се главните чинители во широкиот културен екосистем. Тие се првите кои треба да усвојат форми на **флексибилен и креативен пристап** со цел да одговорат на милјето интереси и социјални потреби на сè поразличната потенцијална публика со богата и широка палета на животни искуства во кои културата и уметноста се клучни елементи на едно граѓанство. Оваа задача може да се преземе во соработка со други субјекти и општествени чинители кои негуваат, придонесуваат и инкорпорираат различни гледишта во процесот на постојана ревизија што подразбира унапредување во смисла на социјална, уметничка и културна вклученост.

Овој **водич за проценка на културните и уметничките простори** е заснован на инклузивен пристап. Создаден е да служи како показател дека секој поединец има еднакви можности и потребни ресурси на дофат за еднаков пристап

и активно учество во случувањата во овие средини. Има за цел да обезбеди поддршка при идентификувањето на специфичните елементи кои на кој било начин го попречуваат целосното уживање на одредени индивидуи или групи. Поконкретно, има за цел да ги идентификува бариерите кои го попречуваат непреченото остварување на правото на културен пристап и учество, а што, последователно, го продолжува постоењето на одредени процеси на исклученост во културните опкружувања.

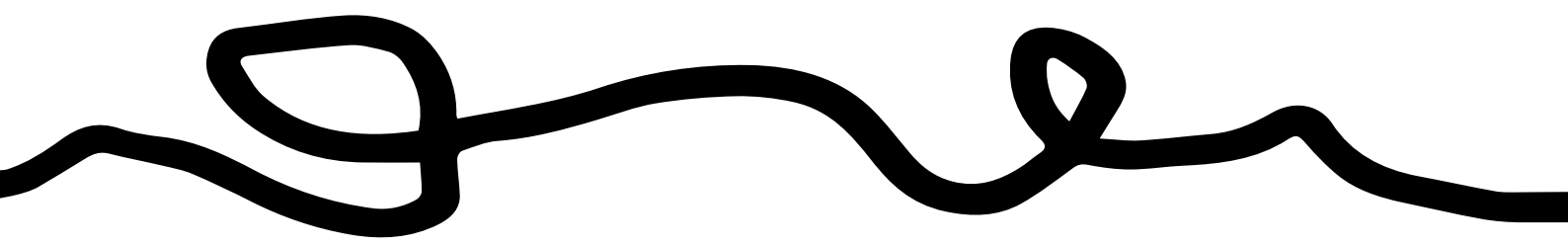
Главната цел на ова издание е да прикаже серија показатели во форма на прашања, за да културно-уметничките центри може да започнат процес на продлабочена рефлексија на вредностите кои ги промовираат, начинот на кој нивната организација е менџирана и искуствата кои им ги нудат на посетителите. Накусо, водичот е направен да послужи како поддршка во глобалните процеси на реструктурирање чија крајна цел е, **преку поттикнување, институциите да станат уште подобри со тоа што ќе ги втемелат и институциите вредности** во нивното функционирање. Оттука, целта не ни е да понудиме сет на универзални насоки „како еден културно-уметнички центар да се направи инклузивен“, туку да се фокусираме на преиспитување на одредени елементи под претпоставка дека процесот ќе биде спроведен од работна група која би дала значење и контекст на процесот на анализа. Крајната цел на овој водич е да послужи како **алатка за развој на самите културно-уметнички простори** во процесот на преиспитување на нивното секојдневно функционирање кон создавање на едно поинклузивно општество.

2

**КАКО Е
ОРГАНИЗИРАН
ИНДЕКСОТ?**

**КОИ ЕЛЕМЕНТИ
БАРААТ НАША
РЕФЛЕКСИЈА?**

ПРЕГЛЕД НА ДИМЕНЗИИТЕ, ДЕЛОВИТЕ И ИНДИКАТОРИТЕ

Со цел спроведување на систематизиран и воден процес на преиспитување и рефлексija, водичот нуди мноштво прашања поврзани со три димензии клучни за разбирање на организацијата, нејзините вредности и активностите кои ги отсликуваат културно-уметничките институции и галериите.

Конкретно, ставаме акцент на **три непосредно испреплетени димензии** од кои секоја може да биде анализирана поединечно, иако, само по себе, тоа би можело да биде нецелосно. За да се добие продлабочено разбирање за елементите кои ги попречуваат универзалниот пристап и учеството, како и за тоа кои фактори ги помагаат или олеснуваат истите и кои промени би биле од големо значење, ќе се фокусираме на следното:

Вредностите кои ги промовира институцијата, верувањата и посветеноста кон подобрувања и трансформации на полето на инклузијата. Овие елементи ги групиравме во димензија наречена **ГРАДЕЊЕ НА ЗАЕДНИЦА**.

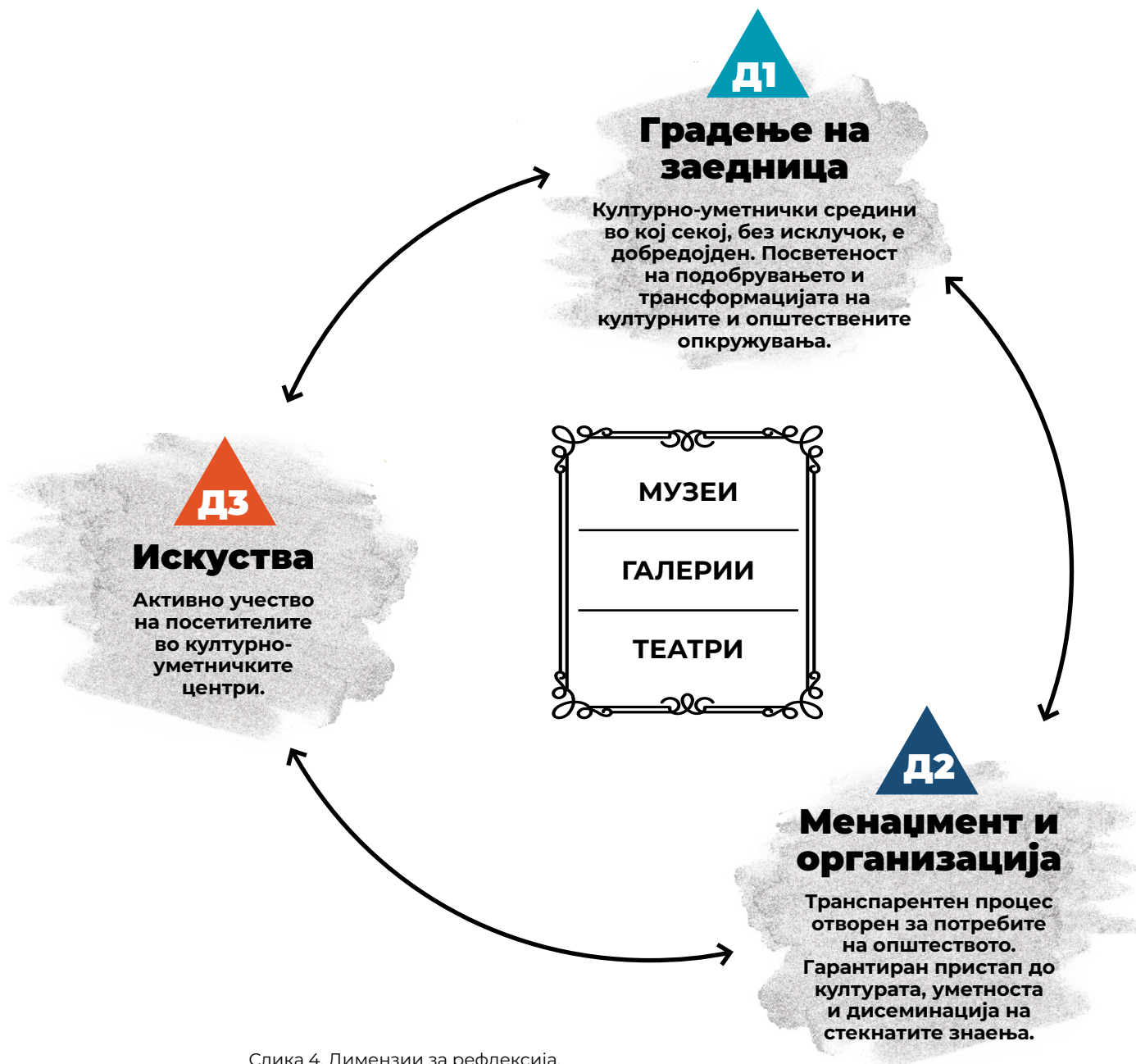

Критериумите, правилата и процедурите по кои се раководи организацијата, начинот на нејзино функционирање и најважните одлуки кои влијаат на **МЕНАЏМЕНТОТ И ОРГАНИЗАЦИЈАТА** на центарот.

Видот и квалитетот на **ИСКУСТВАТА** споделени од посетителите на центарот кои непосредно учествуваат во неговите активности и ги користат услугите што иститот ги нуди.

Секоја од овие **димензии** (Слика 4) се состои од различни **делови** (поспецифични области) кои, покрај тоа што даваат информација за тоа од кои елементи се состојат, ни прикажуваат серија **индикатори** кои го водат процесот на рефлексивност. На крајот, за да се спроведе водената рефлексивност, формулиравме **серија прашања** за секој од индикаторите одделно, кои можат да послужат како поттик за разговорите и дискусиите кои се одвиваат во работните групи одговорни за оваа задача.

Слика 4. Димензии за рефлексивност.

ОТВОРЕН И ФЛЕКСИБИЛЕН ПРЕДЛОГ ЗА РАБОТА

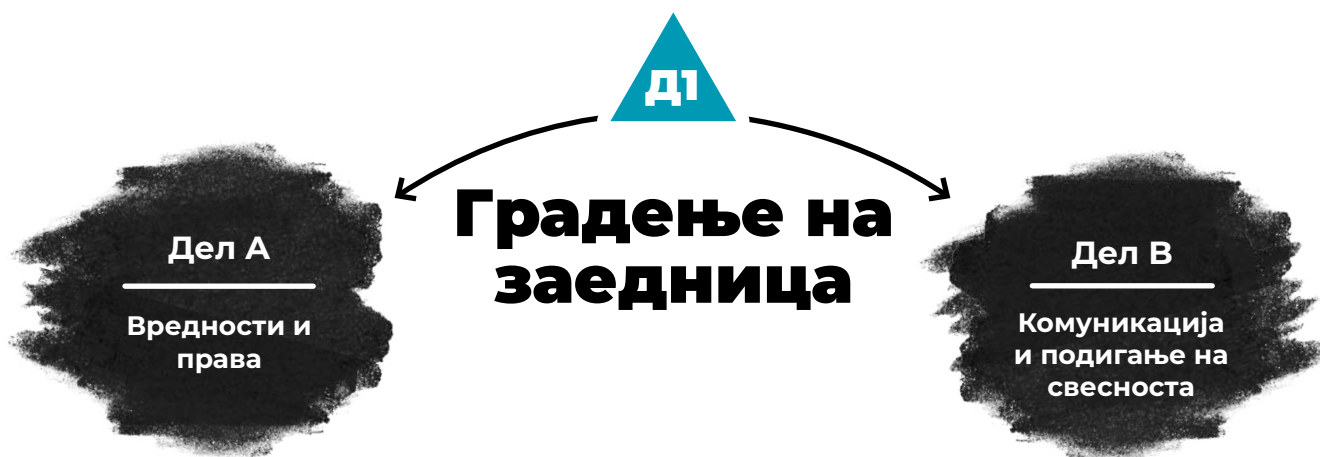
Задачата на разгледување и преиспитување на начинот на кој одредена културна и/или уметничка организација се справува со предизвикот на премин кон инклузија подразбира **создавање на работна група** (што е можно похетерогена) која се состои од различни чинители и членови на институцијата. Исто така, како што напоменавме претходно, вклучување на луѓе од други профили (претставници на локална самоуправа, граѓани, надворешни соработници и сл.) во една таква група придонесува кон збогатување на самиот процес.

И додека за ваквите **процеси на преиспитување** е потребен систематски и добро организиран пристап, редоследот по кој ќе се разгледува начинот на кој се гарантира правото на пристап и учество во културниот живот зависи од секоја институција одделно, како и нивото до кое ќе се анализира секоја од наведените димензии. Оттука, целта на овој водич не е да даде прецизни упатства за тоа кој би бил најсоодветниот пристап. Она што се

стремиме да постигнеме е сознанието дека јасно согледување на меѓусебната поврзаност и зависност на трите димензии резултира во процес на рефлексија и разгледување во чиј фокус се прашањата поврзани со културата, вредносните системи, критериумите за менаџмент и организација како и видот на практиките во подем.

Врз основа на оваа филозофија, Ви го претставуваме предлогот кој ја илустрира примената на овој материјал со цел олеснување на процесите на примена и консултација:

Секоја од овие три димензии е поврзана со серија индикатори и прашања кои ни помагаат внимателно да размислиме за секоја од нив. На пример, замислете дека ќе се фокусираме на димензијата Градење на заедница (Слика 5). Треба да знаеме дека оваа димензија се состои од два дела: а) Вредности и права и б) Комуникација и подигање на свесноста.

Слика 5. Димензија 1: Градење на заедница, опис и составни компоненти.

Секој од деловите содржи серија **индикатори** (Слика 6) со кои може да се изврши евалуација/рефлексија како овие елементи може да се применат во еден културно-уметнички центар. Овие индикатори ни овозможуваат да развиеме импресионистичка и глобална визија за елементот кој е предмет на анализа, што, во нашиот случај, се вредностите промовирани од самата институција, како и унапредување на правото на пристап и учество на секоја индивидуа поврзана со културата.

ГРАДЕЊЕ НА ЗАЕДНИЦА

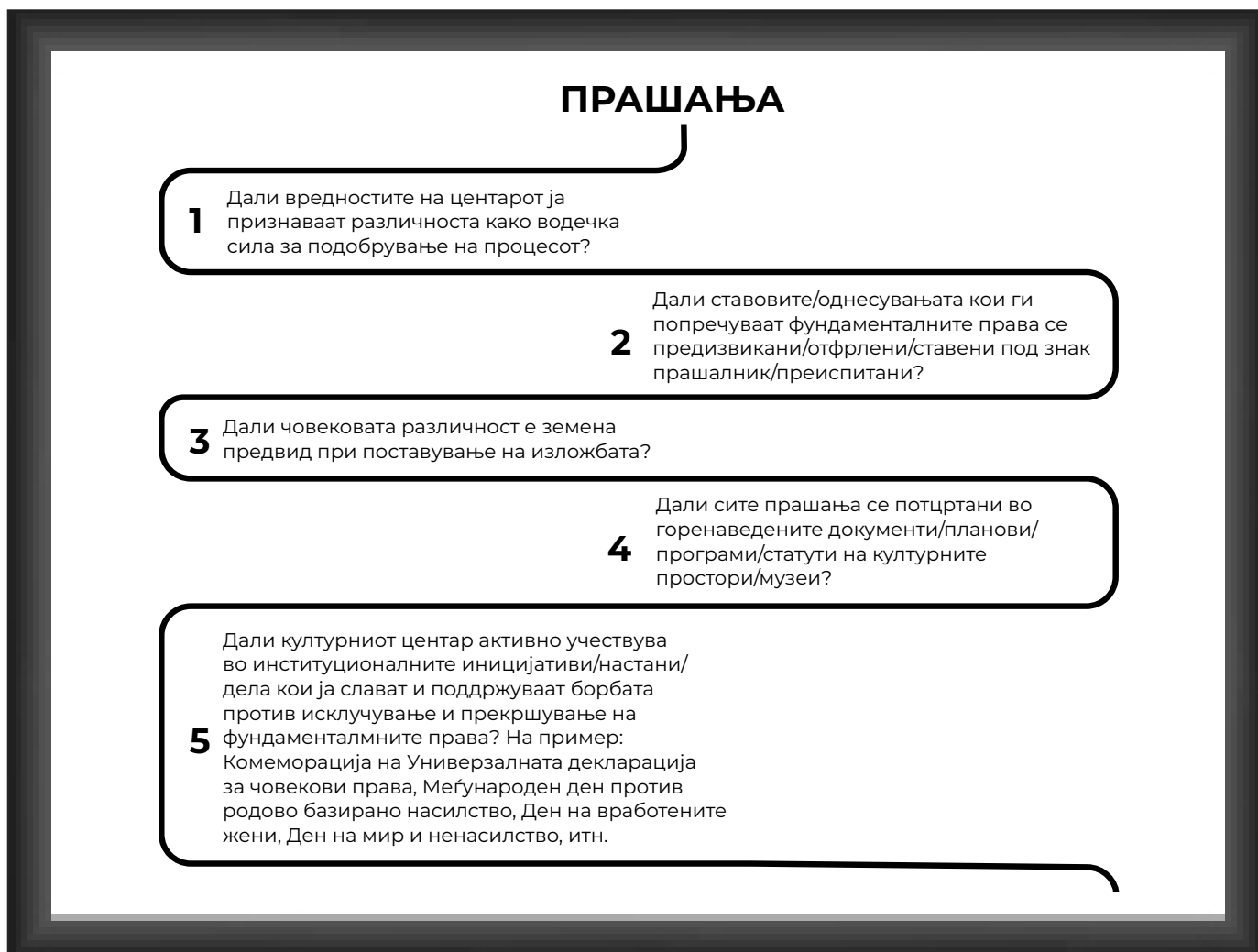
ИНДИКАТОРИ | Дел А | Вредности и права

1	Промовирање и развој на инклузивните вредности: признавање и позитивна оценка на човековата разновидност, посветеност на социјална правда и противење на секаков вид на исклучување.	<table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">1</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">2</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">3</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">4</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">5</td> </tr> </table>	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5			
2	Почит кон фундаменталните права на сите луѓе – професионалци и посетители – кои имаат каква било поврзаност со центарот.	<table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">1</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">2</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">3</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">4</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">5</td> </tr> </table>	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5			
3	Правото на пристап и учество во културниот живот за сите луѓе подеднакво е клучен елемент за функционирањето на центарот.	<table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">1</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">2</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">3</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">4</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">5</td> </tr> </table>	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5			
4	Промовирање на ставови и однесувања кои поддржуваат почит за разликите, толеранција и благосостојба за сите вработени во и посетители на центарот е една од главните карактеристики на идентификација.	<table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">1</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">2</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">3</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">4</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">5</td> </tr> </table>	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5			
5	Гарантиран пристап, уживање и право на изразување на сопствената култура и уметност се целите на културниот центар/простор.	<table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">1</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">2</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">3</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">4</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">5</td> </tr> </table>	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5			
6	Посветеноста на намалување на пречките и бариерите кои ги попречуваат пристапот и културното учество на граѓаните е дел од мисијата и целите на центарот.	<table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">1</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">2</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">3</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">4</td> <td style="width: 20px; height: 20px; text-align: center;">5</td> </tr> </table>	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5			

Слика 6. Индикатори и скала на проценка во делот Вредности и права.

Згора на тоа, за секој од наведените индикатори ќе можеме да го одредиме (на скала од 1 до 5) степенот на задоволство/постигнување/посветеност кои работната група ќе ги наведе за секој од индикаторите одделно. За овој чекор се очекува групата која ќе работи според упатствата од водичот да има претходно дискутирано, разгледано и идентификувано проблематични точки кои спаѓаат во димензијата „Градење на заедница“.

Истражувањето на секој од деловите и индикаторите ќе послужи и за идентификување на елементите кои претставуваат бариери или рачки за инклузија. Со цел подобрување на тековниот процес на преиспитување и разгледување, водичот содржи и сеопфатен **сет од прашања** (Слика 7) кои овозможуваат полесен пристап до продлабочена анализа и го поддржуваат процесот на рефлексивност.

Слика 7. Прашања за димензија 1: Градење на заедница.

Дискусијата поттикната од овие права исполнува две значајни цели. Од една страна, може да се искористат за да се воведат редослед во дискусиите и анализите. Од друга страна, пак, третираат теми и прашања кои ни даваат насоки за натамошно **подобрување и унапредување на процесите** поврзани со културно-уметничкиот живот на секој центар.

ВРЕДНОСТА НА ЗБОРОВИТЕ: ПОДЕСУВАЊЕ НА ЗНАЧЕЊАТА

Според нас, спроведувањето на процесот на ревизија на погоре предложениот начин и со поддршка на материјалот во Водичот, би требало, пред сè, да отвори можности за создавање на време и простор водичот ќе може да се дискутира и да се разменуваат различни гледишта за организацијата и функционирањето на еден инклузивен центар. За да се постигне тоа, од особено значење е центарот или луѓето кои ја сочинуваат работната група да можат да постигнат согласност околу одредени прашања (концепти, идеи и основни принципи) кои имаат централно место во анализа на процесите на инклузија и исклученост во еден поширок контекст.

Со цел да им се овозможи на членовите на работната група непречено истражување на феноменот на инклузија, значењето на универзалното право на пристап до културата или идејата за учество, меѓу другото, Ви ја претставивме **концептуалната мапа** која ја сметаме за клучна при носењето одлуки за време на разгледување на секоја од трите горенаведени димензии. Не станува притоа збор за „затворени“ дефиниции, туку за приближни концепти кои претставуваат делови во комплексната и секогаш недовршена сложувалка наречена социјална инклузија и исклученост. Како приближни, концептите во себе го опфаќаат минималното значење кое минало низ процес на реконструкција и проширување за време на работниот процес.

Слика 8. Бенкси / Banksy,
без наслов, (б. д.)

**Истражувачки
пристап**

**Пристап
базиран
на права**

**Спротивставување
на исклученоста**

**КОНЦЕПТУАЛНА
МАПА**

**Социјална
правда**

**Бариери и
лостови за
инклузија**

Учество

Пристап базиран на права

Пристапот базиран на права се заснова на ставот дека треба да се земат предвид сите луѓе без исклучок како потенцијални чинители кои набљудуваат, креираат, уживаат и носат одлуки во рамките на едно културно опкружување и неговите простори. Правото на пристап до културата и уметноста – како и креирањето, уживањето и учеството во уметноста и културата – се неделиви од останатите права. Сите права се однесуваат на сите луѓе без исклучок.

Фотографија 1. Центар за специјално образование Ескола Рел / Escola Rel и Национален музеј на уметноста во Каталонија / Museu Nacional d'Art de Catalunya, Барселона, Шпанија.

Сметам дека ова е еден од врвните приоритети на Фондацијата, покрај, логично, дисеминација на наследството кое ќе го содржи со цел да допре до секого. Зборуваме за заедница, а кога зборуваме за заедница на луѓе, мислиме на секој поединец кој ни доаѓа како посетител.

(Навес де Гамазо / Naves de Gamazo, Кантабрија, Шпанија).

За мене инклузијата е идеален свет, свет во кој постои место за секој од нас, каде секој може за заземе исто место со исти права, тоа е инклузија за мене.

(Фондација Калуст Гулбенкијан / Calouste Gulbenkian, Лисабон, Португалија)

Фотографија 2. Фондација Калуст Гулбенкијан / Calouste Gulbenkian (Лисабон, Португалија).

Фотографија 3: Жени во науката. Постери во Природно-научниот музеј / Museo de la Naturaleza, Кантабрија, Шпанија.

Честопати, културните простори се одделени од општеството, па некои луѓе се чувствуваат изолирани од остатокот од општеството... Самиот факт што се поканети да учествуваат (во културните простори) нема за цел да им придаде важност, туку да направи да се чувствуваат како и сите останати луѓе, што подразбира нивен развој како личности, личен раст и подобрени социјални вештини (...) Со апсолутна сигурност тврдам дека средбата на луѓето со уметноста претставува општествена трансформација.

(Навес де Гамазо / Naves de Gamazo, Кантабрија, Шпанија).

Фотографија 4: Музеј на современа уметност и Основно училиште со ресурсен центар „Иднина“ (Скопје, Република Северна Македонија).

Истражувачки пристап

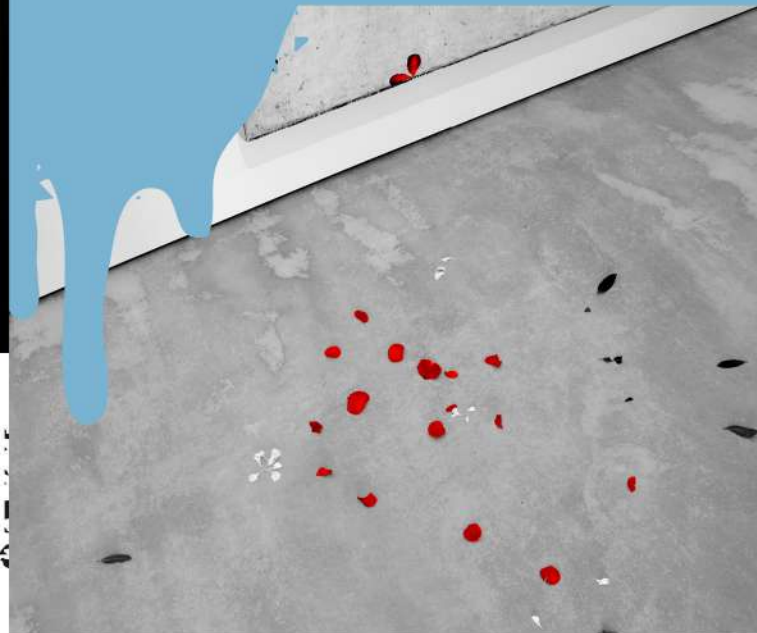
Културните простори, како дел од општеството, се предмет на динамиката на нееднаквост и исклученост. Како простори за живеење и демократија, истите мора да се посветени на инклузијата и мора да бидат опремени со алатки кои им овозможуваат развој на истражувачкиот пристап, да имаат за себе слика на простори кои набљудуваат, учат и ја преиспитуваат својата улога на потенцијални лостови или бариери на патот кон социјално и културно учество.

Фотографија 5: Истражување на фотографиите на Алберто Гарсија-Аликс / Alberto Garcia-Alix. Раката на Ана, 1992. Постојана колекција на Фондацијата ЕНАИРЕ / ENAIRE (фотограф: Сузана Рохас / Susana Rojas во Навес де Гамазо / Naves de Gamazo и уметници од ателјето Сиерајана / Sierrallana, Кантабрија, Шпанија).

Згора на планираните активности кои ги спроведовме во соработка со уметниците од ателјето за време на посетата, подоцна се појавија уште многу други меѓу професионалците со кои дојдоа, а јас научив многу. (...) (За крај) ги фотографиравме делата кои најмногу им се допаднаа, а потоа јас продолжив да го правам истото

(Навес де Гамазо / Naves de Gamazo, Кантабрија, Шпанија).

Фотографија 6: Ателје Сиерајана / Sierrallana и Навес де Гамазо / Naves de Gamazo (Кантабрија, Шпанија).

Фотографија 7: Уметници на Тиква / Thikwa во истражување на библиотека која ја изградиле во соработка со КУКО Колективот за културна екологија/ KUKO (Kollektiv fur Kulturokologie). Колективна заложба за зелена култура во околина на Капмусот Дамвег / Dammweg (Берлин, Германија).

Ова е многу отворен музеј... навистина пријателски (...) се трудиме да им излеземе во пресрет на сите потреби на нашата публика. Нашата публика генерално, а понекогаш дури и училиштата ни се обраќаат, „видете, работиме на теми поврзани со родова рамноправност, ќе може ли да ни организирате тематски соодветна посета...?“ Себеси се сметаме за музеј „à la carte“, многу сме прилагодливи и флексибилни.

(Музеј Кан Фрамис / Can Framis. Фондација Вила Касас / Vila Casas, Барселона, Шпанија).

Развиваме сè поизразено чувство за ставовите на публиката... т.е. за луѓето кои ќе нè посетат кога ќе се отвори одредена изложбена поставка... од гледна точка на различноста... од гледна точка на функционална разновидност.

(Фондација Калуст Гулбенкијан / Calouste Gulbenkian, Лисабон, Португалија).

(Една од просториите во музејот на своите посетители им нуди, меѓу другото, јаже за нишање и перници за одмарање на подот). Оваа просторија е прекриена со килим, и многу е забавно тука, можете да се лизгате надолу. Има многу атракции и многу нешта може да правите тука.

Средно училиште на Универзитетскиот колеџ за образование на наставници Штаерска / PHSt и Кунстхаус / Kunsthaus во Грац, мултидисциплинарен музеј Јоанеум / Universalmuseum Joanneum (Австрија).

Спротивставување на исклученоста

Спротивставување на исклученоста на луѓе и ранливи групи од уметнички опкружувања значи признавање дека просторот, содржината и динамиката на учество на овие места биле создадени за одреден вид на публика (со одредени искуства и визија за светот и луѓето, компетенциите, капацитетите и способностите). Со други зборови, тука лежи сфаќањето дека ваквите простори се создадени со вградената предрасуда која фаворизира мнозинство и индивидуи од материјална, културна и симболична гледна точка. Сите претходно споменати аспекти може да се сметаат како поттик за трансформација на патот кон ослабнување на динамиката на исклученост.

Некои проекти беа вистински предизвик од гледна точка на пристапноста... повторното обмислување на структурата станува неопходно... имаат групи со различни потреби... наметнуваат потреба од промена која не може да биде поединечна и изолирана.

(Фондација Калуст Гулбенкијан / Calouste Gulbenkian, Лисабон, Португалија).

Фотографија 8. Уметник на Тиква / Thikwa, Адас Ахмад / Addas Ahmad ја презентира неговата уметничка инсталација направена за Центарот за културно образование Хаус Бастијан / Haus Bastian за време на настанот: „Работна група: Уметност и инклузија“ од програмата „Исклучоците се правило овде! Инклузивно образование во музеите“. Уметници на Тиква / Thikwa, Театар и уметничка работилница / Werkstatt für Theater und Kunst, Берлин, Германија. Theater und Kunst, Берлин, Германија.

**OUTSIDER
ARTIST
SHOULD
NOT BE
LEFT
OUTSIDE**

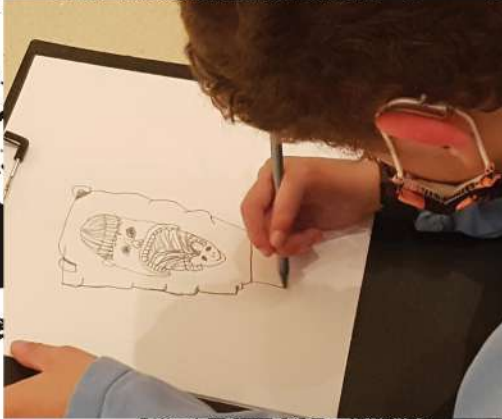
Мразам да читам, а не можам да ги прочитам ситните букви. Би било прекрасно да слушам, така го сфаќам тоа. Вакво нешто би било добро за сите што не можат или не сакаат да читаат.

(Средно училиште за практично образование на Универзитетскиот колеџ за образование на наставници Штаерска / PHSt, Австрија).

Фотографија 9. Средно училиште на Универзитетскиот колеџ за образование на наставници Штаерска / PHSt во Кунстхаус / Kunsthaus, мултидисциплинарен музеј Јоанеум / Universalmuseum Joanneum (Грац, Австрија).

Фотографија 10: Институт за луѓе со попреченост / Instituto da Imaculada para pessoas com Necessidades Especiais и Фондација Калуст Гулбенкијан / Calouste Gulbenkian (Лисабон, Португалија).

Фотографии 11 и 12: Основно училиште Ескола дел мар / Escola del Mar и Национален музеј на уметноста во Каталонија / Museu Nacional d'Art de Catalunya (Барселона, Шпанија).

Фотографија 13: Музеј на дизајнот / Museu del Disseny и основно училиште Ескола Ксипрерс / Escola Xiprers (Барселона, Шпанија).

Бариери и лостови за инклузија

Во секој културно-уметнички простор може да препознаеме елементи кои ги поттикнуваат или попречуваат пристапот и учеството на сите луѓе во искуствата и активностите кои ги пропагираат и нудат. Го користиме терминот „бариери“ за да укажеме на тие елементи (во физичките и материјалните простори, како и во симболичните) кои претставуваат пречка која им отежнува на поединци или групи да уживаат во културата и уметноста на еднакво рамниште со остатокот од популацијата. Спротивно на овие, „лостовите“ или инклузивните помагала подразбираат елементи кои го унапредуваат и олеснуваат пристапот до богато и трансформативно културно-уметничко доживување за сите поединци.

Фотографија 14. Приватна група во Њу Галери / New Galerie, мултидисциплинарен музеј Жоанеум / Universalmuseum Joanneum (Грац, Австрија).

Фотографија 15. Природно-научен музеј / Museo de la Naturaleza и Основно училиште „Мануел Љано“ / Manuel Llano (Кантабрија, Шпанија).

Секако дека се внимава на [различноста], најпрво се праќаат покани до различни институции и лица. Потоа се внимава во однос на отворањето, паркингот и просторот за влез да се достапни, времето итн.

(Центар за култура Куманово, Република Северна Македонија).

Може да се ангажира личност која ќе толкува на знаковен јазик или ќе користи Брајово писмо за да знаеме чие е делото (коментарот се однесува на авторите на уметничките дела)... Сметам дека тоа е првото нешто што треба да се преземе затоа што и ние имаме соученик кој исто така е глум.

(Основно училиште „Мануел Љано“ / Manuel Llano, Кантабрија, Шпанија).

Фотографии 16 и 17. Хојес Музеум / Neues Museum и Тиква, Работилница за театар и уметност / Thikwa, Werkstatt für Theater und Kunst (Берлин, Германија).

Ми се допадна фактот што едукаторот не зборуваше сето време, туку ни поставуваше прашања, со што имавме можност да бидеме активни учесници.

(Средно училиште „Коста и Љобера“ / Costa i Llobera, Барселона, Шпанија)

Фотографија 19: Центар за култура „Трајко Прокопиев“, Куманово и „Порака наша“ (Куманово, Република Северна Македонија).

Може да направиме адаптации и соодветни прилагодувања доколку сме однапред информирани за видот на попреченост, но истите тие прилагодувања може да ги направиме и на лице место, без претходни закажувања.

(Центар за култура „Трајко Прокопиев“, Куманово, Република Северна Македонија).

Фотографија 20: Евангелско училиште Берлин-Мите / Evangelische Schule Berlin Mitte (Берлин, Германија).

Учество

Културно-уметничките простори каде што се промовира граѓанско учество – и од страна на граѓаните кои сами приоѓаат како и на оние кои наидуваат на потешкотии – се отворени простори, прилагодливи на потребите и интересите на општеството. Менаџирањето и функционирањето на културно-уметничките простори се одраз на начинот на кој вклучуваат различни општествени групи во процесите на одлучување за прашања кои директно ги засегнуваат. Во поглед на културното искуство кое произлегува од заземање на одреден културен простор, посетителите се гледаат себеси како субјекти со права, грижи и животни случки кои изобилуваат со разновидност и комплексност. Промовирањето на активно учество подразбира константно преиспитување на начините на кои културно-уметничките простори, покрај тоа што гарантираат пристап до културата, гарантираат уживање за сите без исклучок во уметничката понуда, содржини и активности.

*Можеме да му поставуваме прашања на водичот!!!
Исто така знаеме дека овде може да допираме сè.*

(Средно училиште на Универзитетскиот колеџ за образование на наставници Штаерска / PHSt, Австрија).

Фотографија 21. Средно училиште на Универзитетскиот колеџ за образование на наставници Штаерска / PHSt, во Кунст Хаус Грац / Kunsthaus Graz, мултидисциплинарен музеј Јоанеум / Universalmuseum Joanneum (Австрија)

Фотографија 22. Средно училиште „Ваљбона д’Аноја“ / Vallbona d’Anoia и Музеј на современата уметност на Барселона / Museu d’Art Contemporani de Barcelona (Шпанија).

Фотографии 23 и 24: Основно училиште на Универзитетскиот колеџ за образование на наставници Штаерска / PHSt во Њу Галери, Мултидисциплинарен музеј Жоанеум / New Galerie, Universalmuseum Joanneum (Грац, Австрија).

Фотографија 25: Основно училиште „Аудитори & Питроц“ / Auditori & Pit-Roig (Барселона, Шпанија).

Исто така вклучувањето на овие луѓе во процесот на продукција (...) Мислам дека на тој начин добивате чувство на припадност, се чувствувате вреднувани, како да имате улога.

(Глокамузик / Glocalmusic, Португалија).

Фотографија 26: Основно училиште „Зонен“ / Sonnen (Берлин, Германија).

Она што најмногу ми се допадна во вчерашното искуство со Музејот на современа уметност во Барселона (МАСВА) беше тоа што за време на работилницата учениците беа во фокусот на посетата. Имаа чувство дека се активен дел од истата, затоа што обрнаа големо внимание на уметничките дела и им ги опишуваа на другите ученици (...), така што целото искуство за нив беше уште поинтензивно.

(Средно училиште „Валбона“ / Vallbona и Музеј на современата уметност во Барселона / Museu d'Art Contemporani de Barcelona, Шпанија).

Исто така овде напорно работиме. Пред некој ден се сретнав со двојка од здружението на пријатели на слепите лица за да размениме идеи околу подобрување на пристапноста на дигиталните платформи и на Интернетот. А уште колку многу работа нè чека...

(Национален театар на Каталонија / Teatre Nacional de Catalunya, Барселона, Шпанија).

Фотографија 27. Фондација АСПАСИМ / ASPASIM и Музеј Кан Фрамис / Can Framis. Фондација Вила касас / Fundacio Vila Casas (Барселона, Шпанија).

Фотографија 28. Талерс Белвице / Tallers Bellvitge и Национален музеј на каталонската уметност / Museu Nacional d'Art de Catalunya (Барселона, Шпанија).

Фотографија 29. Меркат де лес флорс. Каса де ла данса / Mercat de les Flors. Casa de la dansa и Интегрирана танцова компанија „Лиант ла Трока“ / Liant la Troca (Барселона, Шпанија).

Социјална правда

Во фокусот на социјалната правда е нееднаквоста, заземајќи став дека секој поединец и група имаат пристап до културно-уметничките простори (Редистрибуција) и дека се претставени во визијата на светот и општеството кое се огледа во уметничките дела, што подразбира дека се дел од човештвото претставено во уметноста (Претстава). Исто така, би требало да имаат можност да бидат на местата каде се носат одлуки за концепцијата и менаџирањето на уметноста (Признание). Социјалната правда го промовира создавањето на институционални услови во уметничките институции кои им овозможуваат на сите да се стекнат со одредени способности, компетенции, вештини и знаења, како и да ги искористат истите во општествено прифатени опкружувања.

(Во врска со изложбената брошура) Објаснете поинаку за луѓето да можат да разберат. На пример, што значи поимот „онтолошки“? Или пак поимот „пресвртница“?

(Група на научни соработници на Универзитетот на Кантабрија, Кантабрија, Шпанија).

Фотографија 30: Група на научни соработници на Универзитетот на Кантабрија дискутираат за силните страни и можностите за унапредување на културните центри кои ги посетиле. Постои итна потреба за признавање на и слух за придонесите на луѓето со попреченост (Кантабрија, Шпанија).

Фотографија 31. Тимот на ИНАРТдис заедно со експерти од сферата на образованието и културата учествуваа на една од обуките во организација на архитектите од РОСА / ROSA на Young Art Neukolln am Dammweg (Берлин, Германија).

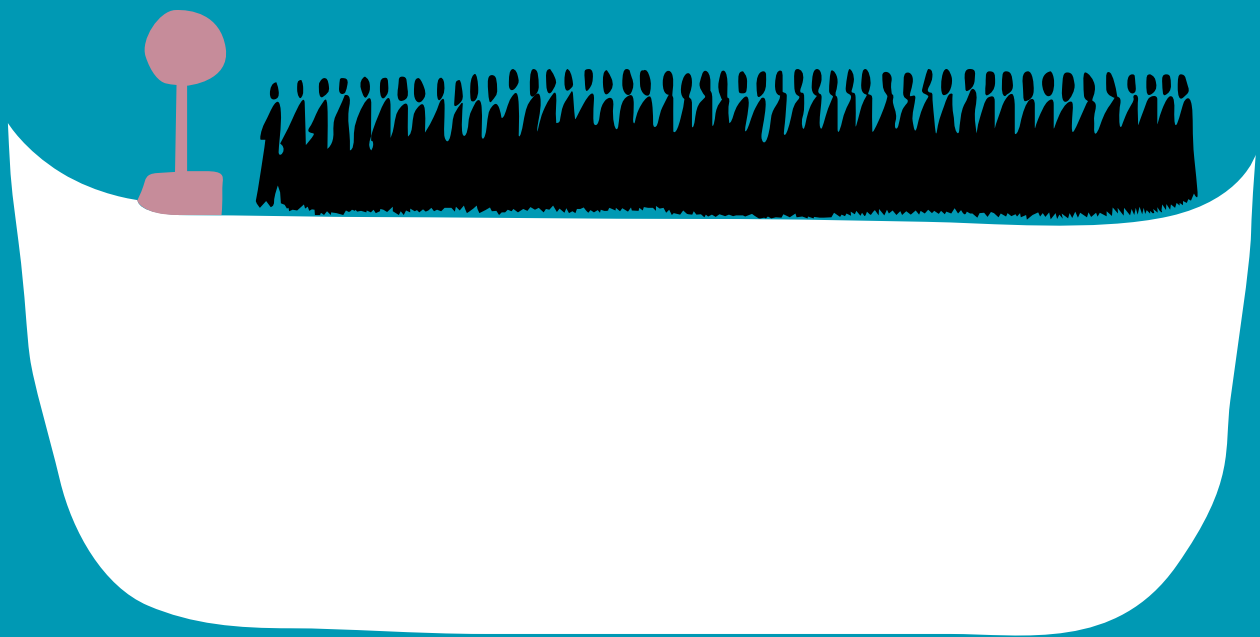
Фотографија 32: Фондација Калуст Гулбенкијан / Calouste Gulbenkian и Квинта Есенција / Quinta Essência (Лисабон, Португалија).

Секој од елементите кои ги произведуваме мора да стаса до што е можно поголем број луѓе... мора да сме сигурни дека политиката на пристапност се спроведува во целост. Дури и дека го надминува она што го предвидува законот.

(Фондација Калуст Гулбенкијан / Calouste Gulbenkian, Лисабон, Португалија).

Фотографија 33: Меркат де лес флорс. Каса де ла данса / Mercat de les Flors. Casa de la dansa (Барселона, Шпанија).

Слика 9. Илустрација инспирирана од делото на Карло Синели / Carlo Zinelli.

3 ДИМЕНЗИИ, ДЕЛОВИ,
ИНДИКАТОРИ
И ПОВРЗАНИ
ПРАШАЊА.

ГРАДЕЊЕ НА ЗАЕДНИЦА

ИНДИКАТОРИ | Дел А | Вредности и права

1

Се промовираат инклузивни вредности: признавање и позитивно вреднување на човековата разновидност, посветеност на социјална правда и, меѓу другото, спротивставување на секаква форма на исклученост.

1 2 3 4 5

2

Се промовира почитување на фундаменталните права на сите лица – стручни лица и посетители – кои имаат каква било врска со центарот.

1 2 3 4 5

3

Правото на пристап до културниот живот и учество во него е клучен елемент во функционирањето на центарот.

1 2 3 4 5

4

Промовирање на ставовите и начинот на однесување како одраз на почит кон разновидноста, толеранцијата и добросостојбата на сите вработени или посетители во центарот е една од неговите главни карактеристики.

1 2 3 4 5

5

Гарантирање на пристап, уживање и право за искусување на културата и уметноста се меѓу стремежите и целите на културниот центар/простор.

1 2 3 4 5

6

Посветеноста на намалување на пречките и бариерите кои ги попречуваат пристапот и културното учество на граѓаните е дел од мисијата и целите на центарот.

1 2 3 4 5

ГРАДЕЊЕ НА ЗАЕДНИЦА

ИНДИКАТОРИ | Дел Б | Комуникација и подигање на свесноста

1

Центарот ја препознава својата улогата на пример во промовирањето на пристап до културно-уметничките простори и уживање во нив за сите граѓани.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

2

Мисијата, вредностите и идеологијата на центарот имаат јавен карактер и се пристапни за сите граѓани заинтересирани за активностите кои се одвиваат таму. Сите посетители се добредојдени во центарот, кој е неизмерно благодарен за нивното присуство.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

3

Кампањи за дисеминација и комуникација за активностите и одредбите од областа на културата во самиот центар.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

4

Информациите и активностите за дисеминација ги земаат предвид потребите на социјално и културно обесправените групи. Ваквите постапки ја одразуваат посветеноста на сите оние кои имаат помалку можности за пристап и учество во културно-уметничките опкружувања.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

5

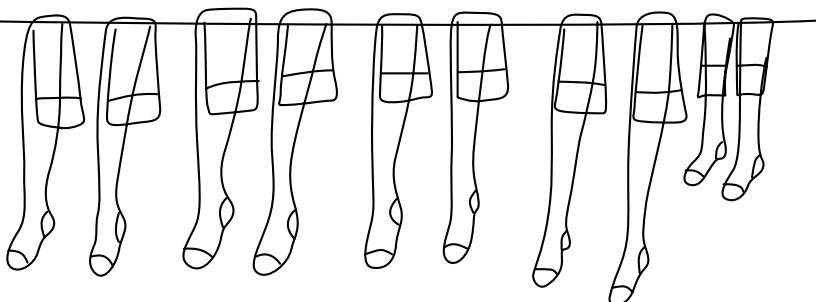
Експертите на центарот преземаат дејства за подигање на свесноста која придонесува кон развој на ставови и дејства кои се во насока на почитување на фундаменталните права, особено на правото за пристап и културно учество на сите луѓе.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

6

Медиумите, платформите и ресурсите за публикување на активност на културниот центар секогаш го земаат предвид универзалниот пристап до информациите кои истиот ги нуди.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Слика 10: Илустрација инспирирана од делото на Перл Блаувелт / Pearl Blauvelt.

ПРАШАЊА

1

Дали вредностите на центарот ја препознаваат различноста како водечка сила во процесот на нивно подобрување?

2

Дали ставовите и однесувањата кои ги попречуваат фундаменталните права се преиспитани/отфрлени/ставени под знак прашалник?

3

Дали различноста е земена предвид при поставување на уметничка поставка?

4

Дали горенаведените прашања се наведени во документите/плановите/програмските определби/статутите на културните простори/музеи?

5

Дали културниот центар/простор активно учествува во институционалните иницијативи/настани/акти кои ја слават и поддржуваат борбата против исклученоста и прекршувањето на фундаменталните права? На пример: одбележување на Универзалната декларација на човекови права, Меѓународниот ден против родово базирано насилство, Денот на вработените жени, Денот на мирот и ненасилството, итн.

6

Дали се објавени и јавно споделени комуникациските канали на институцијата преку кои културните центри ги споделуваат својот идентитет, вредности, идеологија и сл. (на нивната веб-страница, во медиумите, на јавни настани, итн.)?

7

Дали се даваат изјави за отфрлање или осуда при општествено неправедни ситуации/повреда на правата?

8

Дали ваквите изјави се дадени во полза/одбрана на фундаменталните права?

9

Дали музејот/центарот/културниот простор е отворен за учество на сите луѓе без исклучок, без разлика на нивните способности, и дали е во интеракција и координација со широката палета на различни социјални/општествени интереси?

10

Дали информациите/кампањите за дисеминација или активности на културниот центар имаат за цел да досегнат што е можно поголем број на различни групи/ поединци?

11

Дали важноста да се досегне до што повеќе групи/ поединци со помали шанси за пристап и учество во културните случувања е вметната во планирањата?

12

Дали материјалите и медиумите наменети за дисеминација и привлекување на граѓанството кон културните простори гарантира универзален пристап до презентираниите информации?

13

Дали се искористени различни медиуми (печатени, дигитални, лесно читливи, со универзален дизајн, Брајово писмо, итн.) со цел да се овозможи непречен пристап до информации?

14

Дали менаџерскиот тим на центарот води грижа за промовирање и унапредување на однесувања и активности кои поттикнуваат почит кон различностите, толеранција и благосостојба на професионалниот тим?

15

Дали професионалниот тим на центарот се грижи за промоција на однесувањето и активностите кои поттикнуваат почит за различностите, толеранција и благосостојба на луѓето кои ги ползуваат неговите простории или учествуваат во програмските активности?

16

Има ли некаков материјал (знаци/постери/видео проекција итн.) кој ја нагласува важноста на негувањето на врските и кохабитацијата во еден културен простор, нешто што е особено значајно за време на развојот на активностите?

17

Дали се преземаат дејства во ситуации кога се идентификуваат ставови и однесувања со кои не се почитуваат правата? Ова е исто така применливо за нетолерантни ставови или друго однесување кое ја попречува благосостојбата на вработените или на посетителите на културниот простор.

Слика 11. Мери Т. Смит, *ЈАС, НИЕ, НАШЕ* / Mary T. Smith, *I WE OUR* (околу 1980-те). Домашна боја и емајл на дрво, 61x91 см.

МЕНАЏМЕНТ И ОРГАНИЗАЦИЈА

ИНДИКАТОРИ | Дел А | Водство и програмски активности

1

На менаџментот и организацијата на центарот се гледа како на отворен, транспарентен процес кој ги зема предвид социјалните и културни потреби презентирани од граѓанството како целина.

1 2 3 4 5

2

Водечките принципи и стратегии на центарот се фокусирани на развој на културни простори кои промовираат инклузија, давајќи на тој начин придонес кон загарантиран пристап и учество во културните случувања за сите подеднакво.

1 2 3 4 5

3

Креирани се простори за анализа, дискусија и преговори во кои разновидноста на социјалните групи кои можат да учествуваат е важен чинител за способноста за дефинирање на прецизни цели, раководење со ресурсите и презентирање на културните и уметничките идеи. Се промовираат хоризонтални модели на културно дејствување.

1 2 3 4 5

4

Лицата одговорни за менаџирање на центарот промовираат учество на своите стручни лица во процесите на одлучување во различни сфери на менаџментот и раководењето со центарот.

1 2 3 4 5

5

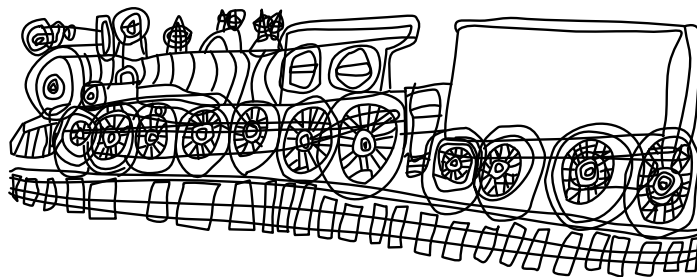
Програмските активности, настани и културни активности разработени во центарот ја препознаваат и вреднуваат културно-уметничката разновидност.

1 2 3 4 5

6

Собраните дела/колекции и програмските активности и изложби препознаваат и вреднуваат палета на уметнички движења, дисциплини, уметници и теми.

1 2 3 4 5

Слика 12: Илустрација инспирирана од делото на Двајт Мекинтош / Dwight Mackintosh.

МЕНАЏМЕНТ И ОРГАНИЗАЦИЈА

ИНДИКАТОРИ | Дел Б | Системи за проверка и подобрување

1

Центарот има свој простор, време и механизми за рефлексija на развојните активности, нивниот обем и степенот до кој целите се постигнати. Се поттикнува учество на различни чинители и соговорници (на пр. стручни лица, посетители, уметници, менаџери, итн.).

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

2

Организациските системи за испитување и анализа на работата на центарот се насочени кон достигнување на подобрувања врз основа на применет инклузивен пристап. Целта е да се препознаат и отстранат бариерите кон целосен пристап и учество.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

3

Постојат процедури и индикатори создадени за да ја олеснат самоевалуацијата на менаџирањето и функционирањето на центарот во врска со демократизацијата и учество на сите лица без исклучок. На пример, оние поврзани со почитувањето на правилата, стандардите и политиките на универзална пристапност.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

4

Резултатите и наученото од проверката и самоевалуацијата се разгледуваат со цел да се воведат можни измени засновани на отворен пристап кој поттикнува инклузивни иновации и подобрувања.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

5

Каналите и алатките за прибирање на мислења и искуства од посетителите вклучуваат различни форми на комуникација, јазици и изразување. Истите треба да се јавно истакнати и лесно пристапни.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

6

Можно е во процесите на проверка и самоевалуација да се воспостават консултативни, советодавни, поддржувачки и кооперативни врски со надворешните чинители и субјекти кои овозможуваат пристап и учество за сите без исклучок.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

МЕНАЏМЕНТ И ОРГАНИЗАЦИЈА

ИНДИКАТОРИ | Дел В | Менаџмент на човечки ресурси

1

Политиките на регрутација и селекција промовираат развој на разновидна работна сила и тимови. Оттука, тие се силни противници на каква било форма на дискриминација врз основа на личните и општествените околности во кои опстојуваат кандидатите и вработените.

1 2 3 4 5

2

Центарот има план за добредојде на нови професионалци кои допрва треба да се фузираат со постојните работни тимови.

1 2 3 4 5

3

Центарот ги поседува потребните механизми и процедури за детектирање и соодветна реакција на потребите за обука и можните недостатоци кои би се појавиле кај активните стручни кадри.

1 2 3 4 5

4

Тековните обуки обработуваат содржини поврзани со инклузијата, пристапот и активното учество во културните случувања. Тука спаѓаат активности како на пример: универзална пристапност, фундаментални права и создавање на инклузивни културни средини.

1 2 3 4 5

5

Се поттикнуваат соработката, почитта за различноста и меѓусебната професионална поддршка. Се олеснуваат соработки помеѓу надворешни чинители/стручни лица чии дејства можат да ги подобрат перформансите на вработените кои имаат поголема потреба од поддршка.

1 2 3 4 5

6

Сите стручни лица во центарот се запознаени со идеологијата која центарот ја има во врска со инклузијата и учеството на заедницата. Одговорните за менаџирање на човечки ресурси треба да инсистираат на развој на однесувања и ставови кои поддржуваат разновидност, како и да преземаат соодветни мерки за нивно исполнување.

1 2 3 4 5

Слика 13: Илустрација инспирирана од делото на Хозе Леонилсон / José Leonilson.

ПРАШАЊА

1 Дали менаџментот на културниот центар наменува дел од буџетот за програми и ресурси кои го прават попристапен?

2 Дали центарот има вработено лице за пристапност/инклузија, чија задача е да ги промовира активностите насочени кон олеснување на учеството на културно загрозени групи?

3 Дали центарот има вработено лице за пристапност/инклузија чија задача е да ја олеснува координацијата помеѓу сите инволвирани во работата на културниот центар?

4 Дали центарот во своите редови има вработено лице одговорно за мониторирање на активностите кои се спроведуваат за да се подобрат пристапот и учеството на луѓето со попреченост?

5 Постои ли образовен/педагошки оддел кој учествува во процесот на одлучување кога е во прашање организацијата на работата на културниот простор?

6 Дали менаџментот на центарот дозволува промени и подобрувања да се воведуваат во кое било време?

7 Дали менаџирањето на центарот се смета за отворен, транспарентен процес? Дали истото се спроведува со заземање на отворен и флексибилен пристап?

8 Дали менаџментот на центарот инкорпорира механизми за сево ова да биде дискутирано/преговарано/договорено од страна на различни чинители/актери?

9 Дали постојат работни групи структурирани како делегиран менаџмент во разни оддели кои ја поддржуваат менаџмент стратегијата на целата културна институција?

10 Дали се објавуваат повици/предлози за учество на граѓаните со цел да се приберат различни гледишта за менаџментот/организацијата на културниот простор?

11 Постојат ли иницијативи/механизми за партиципативен менаџмент?

12 Дали се создаваат работни групи со посредство на здруженија и организации поврзани со луѓе со интелектуална попреченост?

13 Дали се создаваат работни групи со посредство на здруженија и организации поврзани со социјално ранливи групи или групи во ризик од исклученост?

14 Дали се прават соработки/работни групи со кадри од други сфери со цел да се усвојат покреативни и флексибилни пристапи?

15 Дали се промовира размена на искуства со други културно-уметнички центри?

16 Дали се поттикнува вмрежување со различни тела/простори од областа на културата?

17 Дали се вреднуваат/стекнуваат/планираат креации и предлози на млади уметници?

18 Дали ова важи и за уметниците кои припаѓаат на малцинските, замолчени групи?

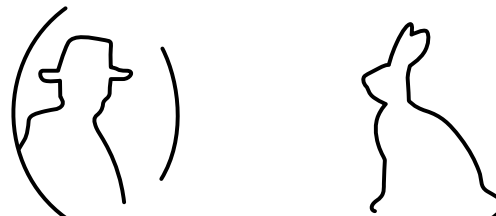
19 Дали дела/изложби/предлози посветени на уметноста/културата како алатка за социјална трансформација се инкорпорирани во програмата?

20 Дали активности/работилници/состаноци на кои се дискутираат општествено важни прашања се дел од програмските активности на центарот?

21 Дали посветеноста на креирање на различни работни опкружувања е дел од политиките на регрутација и селекција на културниот центар/простор?

22 Дали регрутирањето на луѓе со попреченост се поттикнува или стимулира на некој начин?

23 Дали надворешни стручни лица имаат дозвола да влезат на одреден временски период за да ги поддржат луѓето кои му се придружуваат на центарот?

24 Дали активно се поттикнуваат консултативни/ поддржувачки/кооперативни односи со чинители/ ентитети/стручни лица кои ги поддржуваат лицата кои имаат потреба од поперсонализирана обука?

25 Постои ли план за обука на стручните лица во центарот?

26 Дали се прават напори обуката да се спроведува на работното место во рамки на работното време?

27 На кој начин се бираат темите/содржините вклучени во овој план?

28 Дали членовите на персоналот во културниот центар даваат предлози за обуки?

29 До кој степен предложените и тековни тренинг програми/обуки се поврзани со граѓанско учество/ пристапност/дизајн на простор и активности за сите/ универзален пристап до културата и уметноста?

30 Постојат ли можности за обука за теми поврзани со социјална и културна инклузија?

31 Се организираат ли активности (на пр. семинари или координативни состаноци) на кои стручните лица можат да ја дискутираат/анализираат ситуацијата на центарот во однос на пристапноста/ креирањето на инклузивни простори?

32 Постојат ли канали/медиуми преку кои граѓаните кои го посетуваат центарот/музејот можат да ги споделуваат стекнатите искуства за пристапност/уживање/учество? На пример, поштенско сандаче на Интернет, видлива кутија за сугестии, работни групи отворени за сите граѓани, средби/размени на менаџери и различни социјални групи, итн.

33 Дали се зема предвид мислењето на корисниците на услугите во однос на дејствата за елиминирањето на бариерите? Дали се вршат консултации со потенцијални корисници за тоа како тие сметаат дека одреден уред би функционираше или кои потреби би требало да се земат предвид пред истиот да се постави во центарот?

34 Дали се размислува за соработка со кое било здружение или претставничко тело?

ИКСУСТВОТО ОД ЖИВОТ ВО ЕДЕН КУЛТУРЕН ПРОСТОР

ИНДИКАТОРИ | Дел А | Пристапност и простори

1

Информациите како да се стаса до центарот и како да се пристапи до зградата (од надвор до главниот влез за посетителите) треба да се лесно достапни за секој кој би пројавил интерес да го посети центарот.

1 2 3 4 5

2

Сите елементи кои го олеснуваат пристапот до просториите мора да ги почитуваат принципите на универзален дизајн и да гарантираат потполна автономија на сите посетители за време на нивната посета.

1 2 3 4 5

3

Концептот и дизајнот на просторите се базира на принципите на рамноправност во употребата, флексибилост, едноставна и функционална употреба, разбирливи информации, толеранција на грешки и минимален физички напор, меѓу другото.

1 2 3 4 5

4

Инвестирање во набавка, истражување, развој и технолошки иновации кои ја зголемуваат пристапноста на различните простори и културни содржини за сите без исклучок.

1 2 3 4 5

5

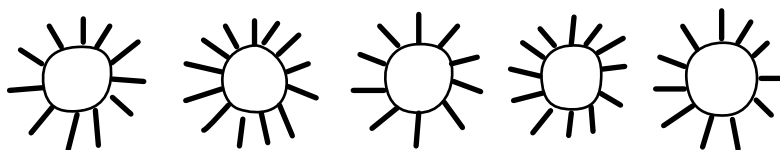
Процедури и механизми за брзо и ефикасно активирање на специфични и исклучителни дејства со цел минимизирање на непристапноста поврзана со аспекти и области кои претходно не биле предвидени во инклузивниот модел на културниот простор.

1 2 3 4 5

6

Изготвени се инспекциски протоколи за објектите кои ги применуваат принципите на универзална пристапност, правото на културна партиципација и благосостојба на секој посетител без исклучок и истите редовно се ажурираат.

1 2 3 4 5

Слика 15: Илустрација инспирирана од делото на Хајнрих Рајзенбауер / Heinrich Reisenbauer.

ИКСУСТВОТО ОД ЖИВОТ ВО ЕДЕН КУЛТУРЕН ПРОСТОР

ИНДИКАТОРИ | Дел Б | Присуство и учество

1

Обезбедени се сите потребни средства (веб-страница, материјални и дигитални/печатени ресурси) за сите да можат да си ја испланираат и подготват посетата на центарот. Исто така, обезбедени се потребните канали за комуникација и контакти, за која било група или поединец да можат однапред да ги побараат потребните информации и да ги соопштат своите специфични потреби.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

2

Има медиуми, ресурси и материјали (виртуелни посети, каталози за збирката, пренос во живо, итн.) наменети за луѓето кои не се во можност да го посетат центарот и да пристапат до неговите активности поради трајна или привремена попреченост.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

3

Центарот има свои процедури и механизми преку кои однапред прибира податоци од групи кои организираат посети со цел да може да се преземат соодветни мерки за сите посетители да го имаат најдоброто можно искуство за време на престојот.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

4

Центарот нуди различни видови на посети: самостојни/бесплатни, водени, мешани, работилници. Посетителите имаат на располагање мултисензорни средства на истражување и други видови на ресурси, а на располагање им се и стручните лица од центарот кои се подготвени во секое време да одговорат на нивните прашања и потреби.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

5

Правилата, насоките и знаците за грижа за колекциите и уметничките дела, соживот во културниот простор и безбедноста на посетителите се лесно разбирливи и лесно пристапни за сите.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

6

Посетителите имаат можност да добијат пристап до информации и ресурси на крајот од посетата, со што можат да си ги прошират и продлабочат знаењата за делата, уметничките креации и збирки кои ги посетиле самостојно или со водич.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

7

На крајот од посетата посетителите имаат можност да направат евалуација на нивното искуство, како и да ги посочат елементите кои за нив претставувале бариери или поддршка за време на посетата.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

ПРАШАЊА

1

Постојат ли мерки/ресурси со кои им се овозможува на лицата кои трајно или привремено не се во можност да го посетат центарот да добијат пристап до културно-уметничките изложби и активности вклучени во програмата на настани?

2

Постојат ли услови за виртуелна посета на центарот/ изложбите/перформансите? Постои ли можност да се консултираат/купат каталози, да се добие виртуелна тура со раскажување и слично?

3

Дали веб-страницата е пристапна и постојано се ажурира?

4

Дали на веб-страницата има посебен дел посветен на пристапноста?

5

Дали овие информации се раширени преку социјалните медиуми и специјализирани канали?

6

Дали се користат пиктограми за брза визуелизација?

7

Дали се достапни соодветни пристапни апликации?

8

Постои ли процедура/механизам/документ со кој се бараат информации од придружувани групи на посетители по резервирање на билети/активности/ работилници?

9

Се бараат ли информации за видот на поддршка која би била потребна од страна на некои од луѓето од групата посетители?

10

Дали се внимава на јазикот и начините на кои им се обраќа на луѓето кои би имале потреба од поддршка за време на посетата?

11 Дали тонот и содржината на прашањата укажуваат на тоа дека сите без исклучок се добредојдени во центарот?

12 Постои ли лесно препознатлив простор/механизам кој дава информации за секој посетител (без притоа да има потреба тој/таа да биде дел од организирана група) и нивната потреба од поддршка пред секоја посета?

13 Како центарот се справува со непредвидени потреби кои било кој посетител на центарот може да ги има?

14 Постојат ли лесно разбирливи и пристапни информации за локацијата, начините на кои може да се дојде до центарот, пристапноста, можностите за паркинг, јавниот превоз и слично? Дали за сево ова има одделна видлива категорија на веб-страницата на центарот? Дали центарот е јасно означен на мапи и ГПС локации? Има ли знаци/постери во близина на центарот?

15 Дали екстериерот на зградата е внимателно означен?

16 Има ли адекватен паркинг простор резервиран за луѓе со намалена мобилност?

17 Има ли соодветен пристап за кој било поединец/група од паркингот/улицата?

18 Дали главниот влез на зградата е внимателно означен? Дали се користи еден ист влез за сите кои влегуваат на настанот/во центарот?

19 Има ли посебен простор/влезна просторија каде посетителите ќе можат да побараат/добијат информации за културниот простор и активностите кои се нудат пред да купат влезници? Дали на тоа место работат стручни лица?

Слика 16: Илустрација инспирирана од делото на Борис Лопез / Boris López.

20

Постои ли поддржувачка технологија преку која потенцијалните посетители можат самостојно/интерактивно да дојдат до општи информации? Дали ваквите податоци се ставени на располагање?

21

Се внимава ли на осигурување на сите аспекти на пристапност од почетокот до крајот на посетата?

22

Можат ли посетителите да се движат низ центарот сами или со помош на технички помагала? Дали посетителите можат непречено да се движат наоколу, во сите ходници и простории на центарот?

23

Дали сите седишта каде посетителите присуствуваат на перформанси се погодни за сите посетители без исклучок?

24

Дали седиштата наменети за луѓето со намалена мобилност се јасно означени? Дали истото важи и за луѓето со аудитивна попреченост?

25

Има ли инсталиран индуктивен јазол/друг вид на техничка поддршка на местата каде се одржуваат театарски претстави, конференции, состаноци и сл.?

26

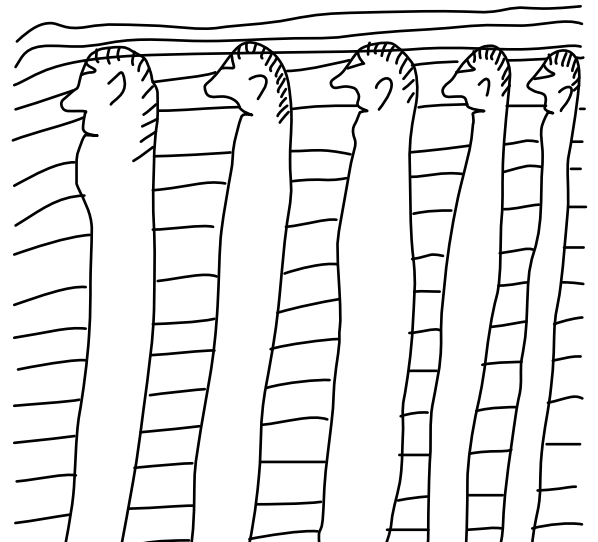
Може ли секој да го користи планот на центарот? Постојат ли системи/материјали кои ја олеснуваат пристапноста на просторот и индивидуалните посети? Има ли тактилни модели, аудио водичи, планови напишани на Брајова азбука, зголемени планови и планови со контраст?

27

Има ли информативни постери за формите на пристапност кои центарот ги нуди?

28

Се нудат ли повеќе патеки на движење кои им ги олеснуваат индивидуалните посети и искуства во просторот на сите лица без исклучок? На пример, може ли да се бира помеѓу различни видови на посета: водена/бесплатна/со технолошки помагала како медиум помеѓу посетителите и изложбените постановки?

Слика 17: Илустрација инспирирана од делото на Освалд Чиртнер / Oswald Tschirtner.

29

Дали услугите кои ги нуди центарот (тоалети, кафе бар, продавница...) им се на располагање на сите посетители без исклучок?

30

Има ли места/посебно означени простори каде посетителите можат да се одморат?

31

Има ли обезбедени технички помагала или мебел (на пр. столови, фотелји, помагала за одење) кои им го олеснуваат физичкиот напор на посетителите додека уживаат во програмската понуда?

32

Дали се направени предлог мерки и преземени чекори за активни/интерактивни активности за непречен пристап, ракување и активно учество на сите учесници?

33

Има ли посебен образовен/педагошки оддел кој планира активности наменети за посетителите со цел проширување/продлабочување и експериментирање/креирање поврзано со некоја од колекциите/изложбените постановки/перформанси до кои имале пристап?

34

Дали стручните лица применуваат и нагласуваат инклузивни вредности/принципи во дидактичките/искусствените активности кои ги планираат? На пр. планирани ли се активности кои ја олеснуваат пристапноста, примената на различни видови поддршка и материјали, рефлескија на понудените содржини, пристап до општествено важни теми...

35

Дали кустосот на изложбата ги подредува по важност пораките кои сака да ги пренесе?

36

Дали кустосите на привремените изложби се известени за политиките за пристапност/идеологија и инклузивни вредности кои центарот ги промовира?

37

Дали содржините/делата/креациите изложени во рамките на културниот простор им се достапни на сите посетители?

38 Дали текстовите во сите изложбени простории се јасни и едноставни?

39 Дали на изложбата се вреднува придонесот направен/ кој го прават жените, луѓето со попреченост или луѓето кои припаѓаат на етнички/културни малцински групи?

40 Има ли аудио водич на изложбата?

41 Дали аудио водичот нуди информации и на знаковен јазик, има ли титли и вграден аудио опис за посетителите да можат самите да изберат што најмногу им одговара на нивните потреби?

42 Може ли да се допираат некои од најважните дела на изложбата?

43 Дали на изложбата има релјефни дијаграми на мазните уметнички дела, примероци од материјали користени за некои од делата или дел од користени алатки кои се користат во објаснувањата?

44 Дали аудио описот дава јасна локација на уметничкото дело во контекст на целата изложбена поставка?

45 Има ли знаци напишани со печатено и Брајово писмо?

46 Дали бесплатните брошури наменети за публиката се достапни во различни формати?

47 Дали центарот е во координација со стручни лица кои придружуваат група во посета?

48 Дали е соодветна големината на буквите на знаците и постерите?

49 Има ли добар контраст помеѓу текстот и позадината на различните материјали (постери, знаци, каталози, брошури, веб-страница...)

50 Има ли текст на испечатени слики или просирни видео-панели?

51 Дали текстот напишан на постерот е блиску до објектот или делото на кое се однесува?

52 Има ли многу текст на постерите?

53 Има ли различни верзии на изложбени каталози? Има ли каталози со едноставна синтакса, без техникалии и/или со поимник кој ги објаснува?

54 Дали осветлувањето во изложбениот простор дава рефлескија, светлина или отсјај?

55 Дали изложените дела/предмети се добро осветлени?

56 Дали на посетите со водич се промовира интеракција со посетителите? Дали посетителите се поттикнуваат да поставуваат прашања?

57 Дали водените посети, односно посетите со водич изобилуваат со активности кои поттикнуваат поголемо разбирање на изложбата и продлабочено сфаќање на клучните детали?

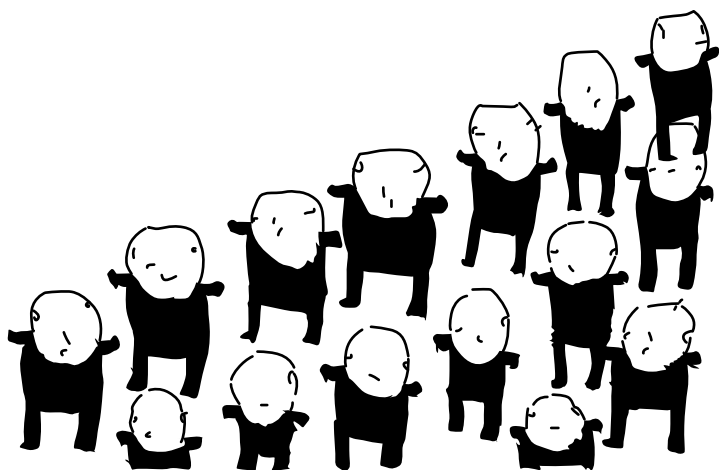
58 Дали на водените посети се зема предвид фактот дека на некои луѓе им е потребно повеќе време за разгледување на одредени модели или објекти/реплики?

59 Дали ваквите водени посети ги земаат предвид различностите меѓу луѓето?

60 Дали се нудат посети прилагодени на различните видови на попреченост?

61 Дали центарот нуди лесно пристапни информации за активностите кои ќе се одвиваат во него?

62 Дали центарот спроведува активности со кои се доближува до заедницата? (работилници, концерти, театарски изведби, дебати...)

Слика 18: Илустрација инспирирана од делото на Доналд Мичел / Donald Mitchell.

63

Покрај пристапноста, дали во културниот центар се промовира учество на сите корисници/посетители/ граѓани заинтересирани за организираниите активности?

64

Дали центарот организира активности (работилници, концерти, театарски изведби, дебати...) на теми предложени од граѓаните?

65

Дали предложените активности придонесуваат кон подигање на свеста за важноста на некои инклузивни практики?

66

Се прибираат ли мислења од посетителите за време на изложбите?

67

Дали центарот бара повратни информации за своите капацитети од посетителите?

Слика 19. Илустрација инспирирана од делото на Маргерит Бурнат-Провинс / Marguerite Burnat-Provins.

ЗАБЕЛЕШКИ

¹ Ова се однесува на „непрофитна, трајна институција посветена на служба на општеството, а која го проучува, собира, конзервира, интерпретира и изложува опипливото и неопипливото наследство. Музеите поттикнуваат различност и одржливост со тоа што се отворени за јавноста, пристапни и инклузивни. Со учество на заедниците, музеите функционираат и комуницираат на етички и професионален начин, нудејќи притоа различни можности за образование, уживање, рефлексивност и размена на стекнати знаења” (ICOM, 2022).

² Европскиот проект „Зајакнување на социјалната инклузија преку уметничкото образование: развој на поддршка на ученици со попреченост – ИНАРТдис”, односно на англиски „Fostering social inclusion for all through artistic education: developing support for students with disabilities - INARTdis”, за своја главна цел го има поттикнувањето на социјална инклузија преку простори за уметничко изразување, како и промовирање на пристап и активно учество на луѓето со попреченост. Реф. бр. на проектот: 621441-EPP-1-2020-1-ES-EPPKAZ-IPI-SOC-IN.

ЛИСТА НА СЛИКИ

Слика 1. Фотографија на Алваро Асинас (Alvaro Acinas). Галерија Алегрија (Galería Alegría). <https://elhombrejazmin.com/2014/05/dunya-hirschter/> [Уметнички блог за истражувачкиот проект „Outsider Creative Processes”, развиен од Грасиела Гарсија (Graciela García)].

Слика 2. Фотографија на Сузана Рохас (Susana Rojas). Exposition: Naves de Gamazo (Изложба: Навес де Гамазо). Кантабрија, Шпанија.

Слика 3. Илустрација добиена благодарение на Карлос Кубеиро (Carlos Cubeiro). Cubeiro, C. (2020). *Raras, radicales y rebeldes (Необични, радикални и бунтовни)*. Modernito Books.

Слика 4-7: Илустрации направени за овој Водич.

Слика 8. БЕНКСИ/ BANKSY (2006). Banksy, *Wall and Piece (Бенкси, сид и дело)*. Лондон: Random House.

Слика 9. Илустрација направена за овој Водич.

Слика 10. Фотографија добиена благодарение на Галерија Шрајн (Shrine Gallery), Њујорк и Лос Анџелес, САД.

Слика 11-19. Илустрации направени за овој Водич.

Слика 20. Илустрации добиени благодарение на Атеље Сиералана (Atelier Sierrallana). Кантабрија, Шпанија.

4 ДОПОЛНИТЕЛЬНИ РЕСУРСИ

Boal, A. (2016). *La estética del oprimido. Reflexiones errantes sobre el pensamiento desde el punto de vista estético y no científico*. Interzona, Buenos Aires.

Booth, T. & Ainscow, M. (2015). *Guía para la educación inclusiva: desarrollando el aprendizaje y la participación en los centros escolares*. FUHEM, OEI.

Consejo Internacional de Museos (ICOM) (2022). <https://icom.museum/es/recursos/normas-y-directrices/definicion-del-museo/>

Font, M. & Andrade, N. (2020). *Hacia una cultura inclusiva. Museos para todas y todos*. K6 Gestión Cultural S.L. y Elkarto (Gipuzkoako Desgaitasun Fisikoa duten Pertsonen Federazio). <https://www.k6gestioncultural.com/portfolio-items/hacia-una-cultura-inclusiva/>

Galán-Pérez, A. (coord.) & López Gil, E. (dir.) (2017). *Accesibilidad y museos: divulgación y transferencia de experiencias, retos y oportunidades de futuro*. Asociación de Museólogos y Museógrafos de Andalucía (AMMA).

García Carrizosa, H., Díaz, J., Sisinni, F., Krall, R., Fay, A., Skrbic, S. & Fairbairn, S. (2019). *Hacia un museo participativo. Una guía de actividades inclusivas*. ARCHES. <https://www.euskadi.eus/gobierno-vasco/-/noticia/2020/11/05/hacia-un-museo-participativo-una-guia-de-actividades-inclusivas-/>

ICUB i IMPD, Ajuntament de Barcelona (ed.) (2016). *Exposicions accessibles. Criteris per eliminar les barreres de la comunicació i facilitar l'accés als continguts*. Institut de Cultura de Barcelona i Institut Municipal de Persones amb Discapacitat. Ajuntament de Barcelona. https://media-edg.barcelona.cat/wp-content/uploads/2016/10/Exposicions-accessibles_web-acc.pdf

Junta de Andalucía. Consejería de Turismo, Cultura y Deporte. Norma UNE 170001. <https://www.juntadeandalucia.es/organismos/turismoculturaydeporte/areas/turismo/calidad-turistica/paginas/norma-une-170001.html>

López Gil, E. (2021). *Accesibilidad en Museos Manual de Buenas Prácticas para Profesionales e Instituciones*. AMMA y Junta de Andalucía. <https://observatoriodelaaccessibilidad.es/wp-content/uploads/2021/06/Accessibilidad-en-Museos-Manual-de-Buenas-Practicas.pdf>

Nussbaum, M. (2012). *Crear capacidades. Propuesta para el desarrollo humano*. Paidós, Barcelona.

Observatorio de la accesibilidad y la vida independiente. INICIO. <https://observatoriodelaaccessibilidad.es>

Pérez de Lara, N. (2008). *A propósito de la diversidad: pensar en la propia diferencia y educar en relación*. Cooperación Educativa, 89, p.22-29.

Zúñiga Robles, L. (2019). *Manual de accesibilidad para museos*. Museo de Arte de Lima. Perú. <http://www.iber museos.org/wp-content/uploads/2020/05/2019-zuniga-manual-de-accessibilidad-para-museos-per.pdf>

5 ПРИДРУЖНИ ПАРТНЕРИ

Институции од културата:

Образовни институции:

Институции од културата:

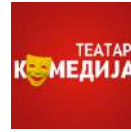

Образовни институции:

Институции од културата:

MUSEUM OF CONTEMPORARY ARTS KORJEM UZЕJHACOBPEMENA TAУME THOCTKOПJE

Образовни институции:

Институции од културата:

Институции од културата:

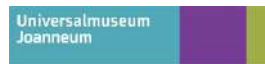

Образовни институции:

Pädagogische Hochschule Steiermark

Институции од културата:

Образовни институции:

Praxis Volksschule Pädagogische Hochschule Steiermark

Praxis Mittelschule Pädagogische Hochschule Steiermark

RAND KUNST

(...) ние, мажите и жените, ние сме светот. Сознанието дека сме дел од светот, а не дел кој стои пред него, ни помага да живееме и да го сакаме светот, и кога тоа ни причинува болка, и кога ни причинува задоволство”

(Нурија Перез де Лара / Nuria Pérez de Lara, 2008, стр. 26)

Слика 20. Мануел Саладо, *Пречовечни луѓе* / Manuel Salado, *Humanos demasiado humanos* (2022).

ЗАВРШНА ЗАБЕЛЕШКА

Ако го прочитавте или го користевте Водичот за градење на инклузивни културни простори и сакате со нас да го споделите Вашето мислење и/или да дадете предлози за негово подобрување, Ве молиме **пишете ни** на една од следните е-мејл адреси:

Susana Rojas-Pernia (rojass@unican.es)

Josep Mª Sanahuja-Gavaldà (josep.sanahuja@uab.cat)

Розита Петринска-Лабудовиќ (contact@educationforall.org.mk)

Ќе Ве контактираме!

**CIP - Каталогизација во публикација Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски", Скопје**

316.4.063.3[316.7:061(036)

316.4.063.3[7/8:061(036)

ВОДИЧ за создавање на инклузивни културни простори [електронски извор] / превод од англиски јазик Милица Тимчевска. -
Текст во ПДФ формат, содрж.

57 стр., илустр. - Скопје : Здружение за унапредување на образованието, културата и спортот ОБРАЗОВАНИЕ ЗА СИТЕ

Начин на пристапување (URL): <https://inartdis.eu/>. - Начин на пристапување (URL):

<https://www.educationforall.org.mk/mk/publishing.html>. - Наслов преземен од екран. - Опис на изворот на ден 15.09.2023 година.

- Предговор / Хозеп М. Санахуја-Гавалда, Сузана Рохас-Перниа: стр. 5-6. - Водичот е испечатен во 2022 година, на англиски и
шпански јазик, како дел од дисеминација на европскиот проект: „Зајакнување на социјалната инклузија преку уметничкото
образование: развој на поддршка на ученици со попреченост“. - Финансиер: Проектот е финансиран со поддршка од
Европската комисија., Реф. бр. на проектот:

621441-EPP-1-2020-1-ES-EPPKAZ-IP1-SOC-IN.

ISBN 978-608-66287-7-2

а) Културно-уметнички центри -- Социјална инклузија -- Водичи

COBISS.MK-ID 61554181

INARTdis

ЗАЈАКНУВАЊЕ НА СОЦИЈАЛНАТА ИНКЛУЗИЈА
ПРЕКУ УМЕТНИЧКОТО ОБРАЗОВАНИЕ